

4. Данильян О. Г. Специфіка формування правової культури в транзитивному суспільстві // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил. Соціал. філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2006. – Вип. 2 (26). – С. 3–9.
5. Правосвідомість і права культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
6. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА — ТОРЖЕСТВО РЕАЛІЗМУ НАД ІДЕАЛІЗМОМ?

Мінлива геополітична реальність вимагає постійного осмислення природи міжнародних відносин, пошуку закономірностей і виявлення основних тенденцій їх розвитку, визначення ролі просторово-територіальних чинників у формуванні світового порядку. Спочатку геополітичні уявлення склалися в рамках різних галузей знання: філософії, історії, політики, географії, права, військового мистецтва, історії дипломатії. Поступово ці ідеї набули форми теорій і концепцій, звільнилися від впливу релігії, моралі, філософії та стали описувати реальні просторові моделі взаємин держав. При цьому об'єктом геополітики стали ідеї про світовий політичний порядок [2, с. 137–139].

Істотні відмінності класичної і сучасної геополітики диктуються техніко-технологічним прогресом і викликаними ним змінами в економічній і військовій силі держав – основних діючих осіб на світовій геополітичній сцені XXI ст., зміною державних, етнічних, конфесіональних і цивілізаційних кордонів. Тому на передній план висунулася парадигма освоєння нових просторів – фізичних (повітряний, підводний простір, близький і далекий космос) і культурних (радіо-, телефір, Інтернет, кіноіндустрія, література, мистецтво).

Концептуально ця парадигма розділилася на два, по суті діаметрально протилежних, напрями: 1) *політичного реалізму*, що розглядає світову політику як арену панування й домінування великих держав; 2) *політичного ідеалізму*, при якому має місце прагнення запровадити в міжнародні відносини ази моралі й справедливості, принципи суверенної рівності держав і права в їхніх взаєминах [4, с. 96–126].

Із чого виходить політичний реалізм, основоположником якого є Нікколо Макіавеллі, котрий користується заслуженою славою цинічного теоретика політики й апологета насильства? Якщо узагальнити уявлення його прихильників, то це три тези:

- в основі взаємодії держав на міжнародній арені лежить принцип сили у відстоюванні національних інтересів;
- зіткнення інтересів держав на міжнародній арені в боротьбі за обмежені ресурси й контроль над комунікаціями є неминучим;
- погроза насильством є основним інструментом міждержавних відносин.

Політичний ідеалізм, що базується на «ідеї вічного миру» Іммануїла Канта, складає класичну опозицію політичному реалізму. Пропонована ним гармонія інтересів у світовій політиці, забезпечення миру й безпеки без війни й панування великих держав, безумовно, є досить привабливою, але, як свідчить історичний досвід, у практичній реалізації малоїмовірною. Так, послідовник ідеалістичної традиції І. Канта 28-й президент США Вудро Томас Вільсон на Версальській конференції (1918 р.), що проводилася за підсумками Першої світової війни, висунув програму заснування ліберального світового порядку під назвою «Чотирнадцять пунктів». З них вісім були позиціоновані як обов'язкові: відкрита дипломатія, свобода мореплавання, загальне роззброювання, усунення торговельних бар'єрів, безпристрасне розв'язання колоніальних суперечок, відтворення Бельгії, вивід військ з російської території, заснування Ліги Націй. Інші шість пунктів були факультативними: повернення Франції Ельзасу й Лотарингії, одержання автономії для національних меншин Австро-Угорської й Оттоманської імперій, перегляд кордонів Італії, вивід іноземних військ з Балкан, інтернаціоналізація Дарданелл і створення незалежної Польщі з виходом до моря. Особливо було підкреслено, що одним із головних принципів міжнародних відносин є право будь-якого народу на самовизначення. Безумовно, дуже прогресивний, майже ідеальний на той час документ. Але на практиці цей ідеал не тільки не був втілений, а й надихнув сепаратистські рухи в усьому світі, що призвело до того, що всього лише через 20 років після Версаля й «Чотирнадцяти пунктів» В. Вільсона світ вступив у Другу, значно кривавішу, ніж Перша, світову війну.

Активний розвиток моральної традиції в міжнародній політиці відбувався і в Європі. Міністр закордонних справ Франції Аристид Бріан в 1929 р., ґрунтуючись на ідеях Ж. Ж. Руссо, І. Канта, В. Гюґо й інших західноєвропейських мислителів, у своєму виступі в Лізі Націй заявив про необхідність економічного, політичного й соціального федерального союзу європейських націй. Проект європейської федерації перетворився в створення Європейського Союзу, який у наші дні, як відомо, не демонструє остаточної перемоги принци-

пу інтеграції над догматичним принципом панування й контролю одних країн над іншими.

Отже, суперечка «ідеалістів» і «реалістів» у політиці сьогодні не вирішена. Безумовно, у міжнародних відносинах відсутня верховна влада, яка могла б жорстко контролювати й спрямовувати дії їх акторів. Це підтверджують представники обох шкіл, і із цим не можна не погодитися. Однак у теперішній час ми стаємо свідками формування такого міжнародного органу влади. Передумовою тому служить посилення ролі міжнародних організацій і розширення їх повноважень. Даний процес не швидко, але невпинно відбувався протягом усього минулого століття – від створення «слабенької» Ліги Націй до формування цілої системи ООН, яка охоплює майже всі сфери міжнародного життя. Поки що на користь постулату реалізму про анархічний характер міжнародних відносин говорить лише відсутність у міжнародних організацій (зокрема, системи ООН) ефективного механізму примусу акторів виконувати норми міжнародного права й прийняті міжнародні зобов'язання, що випливають із їхнього членства в ООН і Статуту ООН. Але, якщо є право як таке, то для анархії місця вже не залишається, причому ігнорування норм права – це вже не анархістська поведінка, а прямий злочин. Можна сподіватися, що зростаюча глобалізація нарешті змусить світове співтовариство створити такий механізм [1]. Прецедентів уже є чимало: від реакції ООН на агресію Іраку проти Кувейту в 1991 р. до рішень Ради Безпеки ООН щодо ІДІЛ у 2016 р. Ці приклади можуть служити наочним спростуванням постулату теорії реалізму «допоможи собі сам», що нібито діє в міжнародних відносинах.

Не можна також не погодитися із твердженням прихильників політичного реалізму про те, що держави, як і інші актори, діють на міжнародній арені на основі власних інтересів. Це впливає із безумовно егоїстичної природи людини. Інтереси різних держав можуть не тільки не збігатися, але й бути навіть діаметрально протилежними. На думку «реалістів від політики», конфлікт інтересів призводить до міждержавних конфліктів і до їхнього крайнього ступеня прояву – до війни. Даний постулат, в принципі, не заперечують і представники політичного ідеалізму, хоча ідея «реаліста» Р. Арона про те, що специфіка міжнародних відносин полягає в тому, що вони «розбудовуються в тіні війни», уявляється дещо однобокою й спрощеною. У той же час думка «ідеалістів» про те, що міжнародні процеси досить різноманітні й у них все більшу роль відіграє міжнародне співробітництво, хоча й презентує сучасні міжнародні відносини набагато адекватніше, але також не є беззаперечною. Звичайно, хочеться вірити, що людство (принаймні так звана його «цивілізована» частина) переросло епоху беззупинних

збройних конфліктів і вступило в етап загального міжнародного співробітництва, але, на жаль, це не зовсім так. На карті світу ще існує чимало держав, політичні режими яких воліють реалізовувати свої зовнішньополітичні цілі не тільки мирним, але й воєнним шляхом. Міжнародним співтовариством до них застосовуються санкції економічного й політичного характеру, що служить додатковим засобом стримування їх можливої агресії. Щодо держав, які у теперішній час визначають міжнародне життя в силу свого економічного й, отже, політичного домінування, то тісне переплетення їх економік, спільна участь у численних міжнародних організаціях, відкриті кордони для взаємної міграції населення, з одного боку, не залишають політичним керівникам можливості вирішення взаємних протиріч військовим шляхом, а з другого – відкривають широкі можливості для мирного розв'язання більшості міжнародних суперечок. Крім того, глобальні проблеми людства набувають усе більш гострого і масштабного характеру, внаслідок чого виживання світу в цілому може незабаром залежати від успішного вирішення цих проблем, що можливо тільки через послідовне й чесне співробітництво всіх акторів міжнародних відносин (і не тільки держав) [3, с. 390–391].

Таким чином, можна констатувати, що питання, винесене у заголовок статті, залишається відкритим, бо хоча цей аспект сучасних міжнародних відносин теорія політичного ідеалізму описує й пояснює більш повно, у його основі лежить реалістичне підґрунтя – егоїстична природа людини і її природне прагнення вижити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погрібна В. Л. Політична етика в епоху соціокультурного розмаїття: проблеми толерантності та плюралізму / В. Л. Погрібна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 20. – С. 31–34.
2. *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
3. *Політологія* : підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 416 с.
4. *Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика* : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 540 с.